

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

КОНОПЕЛЬСЬКИЙ В. Я.,
кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права
та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.81(477): 341.49

**ПРО ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
З ПИТАНЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

В статті здійснено аналіз міжнародно-правових підходів, пов'язаних із змістом поняття «міжнародні стандарти поводження із засудженими», доведено їх вплив на диференціацію та індивідуалізацію покарання у виді позбавлення волі, а також запропоновані науково обгрунтовані заходи щодо їх впровадження у чинне законодавство України.

Ключові слова: міжнародне право, засуджений, персонал органів та установ виконання покарань, міжнародні стандарти поводження із засудженими, диференціація, індивідуалізація, виконання покарання, позбавлення волі.

В статье осуществлен анализ международно-правовых подходов, связанных с содержанием понятия «международные стандарты поведения с осужденными», в ходе которого установлено их влияние на дифференциацию и индивидуализацию исполнения наказания в виде лишения свободы, а также предложены научно обоснованные мероприятия по их внедрению в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: международное право, осужденный, персонал органов и учреждений по исполнению наказаний, международные стандарты поведения с осужденными, дифференциация, индивидуализация, исполнение наказания, лишение свободы.

In the article analyzes the international legal approaches related to the concept of «international standards of treatment of prisoners» and brought their influence on differentiation and individualization of punishment of imprisonment, and offered evidence-based measures to be implemented in the current legislation of Ukraine.

Key words: international law, condemned, and staff of penal institutions, international standards of treatment of prisoners, differentiation, individualization, of punishment, imprisonment.

Вступ. Як свідчить практика, Україна, ставши членом різноманітних міжнародних організацій (ООН, Ради Європи та ін.), не в повній мірі та на низькому рівні виконує взяті на себе юридичні обов'язки, у тому числі й у сфері виконання покарань. А це, у свою чергу, не тільки підриває її авторитет на міжнародній арені, але й поглиблює проблеми, що пов'язані з умовами тримання засуджених в установах виконання покарань (далі – УВП) в Україні та збільшує терміни приведення їх до міжнародних стандартів.

Постановка завдання. Виходячи з зазначеного та завдань, що стоять перед Україною у цьому напрямку, обрана тема даної наукової статті є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення.

Вивчення наукової літератури засвідчує, що досить активно над вирішенням означеної проблематики працюють наступні науковці: В.А. Бадира, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, А.О. Галай, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, С.Ф. Денисов, О.Г. Колб, М.В. Климов, В.І. Кривуша, І.М. Копотун, В.А. Львовчкін, Г.О. Радов, О.В. Романенко, В.М. Синьов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець, Д.В. Ягунов та інші.

Проте досі чітких відмінностей та об'єднуючих критеріїв, особливо в частині вирішення завдань диференціації та індивідуалізації виконання покарань, з цього приводу не розроблено, що й обумовило вибір теми даної наукової статті.

Результати дослідження. В науці кримінально-виконавчого права до змісту суб'єктивного права засудженого включають: а) його можливість вільно користуватися соціальними благами у межах, встановлених правом; б) можливість вимагати виконання кореспондуючих даному праву обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-виконавчих та інших правовідносин; в) можливість звернутися за захистом свого суб'єктивного права [1, с. 38]. Під законними інтересами засуджених у кримінально-виконавчому праві розуміють їх прагнення, закріплені в правових нормах конкретної дії щодо володіння тими чи іншими благами, що задовольняються, як правило, за результатом оцінки поведінки засуджених посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом тощо [2, с. 34]. Як у зв'язку з цим зазначено у Підсумковому документі Всесвітньої конференції з прав людини, яка відбулась у Відні у 1993 році, всі права людини є універсальними, неподільними, взаємопов'язаними. Тому міжнародна спільнота повинна відноситись до прав людини глобально, на справедливій та рівній основі, з однаковою підходом та увагою [3, с. 121].

Проте варто звернути увагу на той факт, що міжнародно-правові акти про права людини загального значення містять в собі як норми, які безпосередньо відносяться до сфери виконання кримінальних покарань і передбачають диференційований та індивідуалізований підхід до засуджених, так і передбачають норми, що опосередковано відносяться до цієї проблеми. Ряд міжнародно-правових актів (стандартів) спеціально призначено для вирішення завдань кримінально-виконавчої діяльності, основними з яких є Мінімальні стандартні правила поведінки із засудженими [4] та Європейські пенітенціарні правила [5]. При цьому слід зауважити, що зазначені міжнародно-правові джерела не мають для України обов'язкової юридичної сили, хоча й використовуються у практичній діяльності органів та установ виконання покарань як рекомендаційні принципи, а в навчальному процесі та в науковій роботі – як основа для формування відповідної правової свідомості та культури майбутнього персоналу ДКВС України і проведення перспективних наукових досліджень у сфері виконання покарань. Як з цього приводу правильно зробив висновок О.В. Лисодед, міжнародні стандарти особливо відіграють роль з'єднувальної ланки між Загальною декларацією прав людини і національним кримінально-виконавчим законодавством, яке покликане регулювати процедуру застосування обмежень прав і свобод, притаманних покаранню [6, с. 44-46].

Таким у цілому є методологічне підґрунтя, що було використано у даному дослідженні під час вивчення міжнародно-правових підходів, пов'язаних з диференціацією та індивідуалізацією виконання покарань в Україні. Їх узагальнення дало можливість сформулювати визначення «Міжнародні стандарти з питань диференціації та індивідуалізації виконання покарань», а саме: «Це прийняті на рівні міжнародних організацій, членом яких є держава Україна, та апробовані у міжнародно-правовій практиці загальнообов'язкові та рекомендаційні принципи та норми, що регулюють питання диференційованого та індивідуального характеру, що пов'язані з виконанням покарання у виді позбавлення волі».

Виходячи із змісту даного поняття, його системно-утворюючими ознаками слід визнати:

1. Це нормативно-правові акти, що прийняті міжнародними організаціями, членом яких є держава Україна.

Серед різноманіття таких суб'єктів міжнародного права найбільш активно у сфері виконання покарань працюють ООН, Рада Європи та Європейський суд з прав людини. Так, однією з цілей та принципів, що визначені в ст. 1 Статуту ООН, є розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх без винятку рас, статей, мов, релігій та ін. [7]; а відповідно до вимог ст. 2 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», рішення зазначеного суду є обов'язковим для виконання (зокрема, станом на 30 квітня 2011 року із 152 тис. заяв, які знаходились в Європейському Суді, 10 тис. 950 (7%) приходились на громадян України) [8, с. 3]. Показовим у цьому контексті є рішення зазначеного Суду по справі «Коваль проти України», у якому він постановив, що було порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині неналежних умов тримання заявника під вартою та неналежного лікування і медичної допомоги (п. 2) [9, с. 110].

2. Прийняті на міжнародному рівні акти апробовані на практиці (від нім. *arrprobieren*; від лат. *arrprobare* – робити перевірку, здійснювати аналіз чого-небудь, перш ніж розпочинати користуватись чимось). Прикладом можна назвати Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації України до законодавства Європейського Союзу».

3. Міжнародно-правові акти носять обов'язковий або рекомендаційний характер.

Відповідно до вимог ст. 9 Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори України» та Статуту Ради Європи обов'язковими на території України [10, с. 5] є нормативно-правові акти між-

народного характеру, згоду на які дала Верховна Рада України. При цьому, як з цього приводу зауважили В.В. Букач та А.Ю. Олійник, імплементація (від лат. *implere* – виконувати) в Українське законодавство норм міжнародного договору передбачає його пріоритет над нормами національних актів законодавства, крім Конституції України. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, аніж ті, що передбачені Конституцією України, то застосовуються правила міжнародного договору.

По змісту рекомендація – це давання поради, вказівки або настанови кому-небудь зробити щось; пропонувати.

Члід визнати, що, з одного боку, міжнародно-правові акти рекомендаційного змісту носять не обов'язковий характер, а з іншого, виступають керівними ідеями, напрямками діяльності тощо, тобто виступають як принципи права, які не відображені у національному законодавстві.

4. Зазначені міжнародні джерела виступають як принципи (засади; основні вихідні положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку) або норми права (формі прояву права у вигляді санкціонованих державою обов'язкових правил загального характеру в певній галузі (у даному випадку – у сфері виконання покарань) суспільних відносин.

5. Предметом правового регулювання (впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів) [11, с. 134] виступає диференціація (фр. *differentiation*, від лат. *differentia* – відмінність (поділ чого-небудь на окремі різномірні частини, форми та ступені)) та індивідуалізація (здійснення чого-небудь по-різному стосовно неоднакових предметів, різних осіб, та ін.).

6. Міжнародно-правові акти пов'язані з виконанням покарання у виді позбавлення волі.

Під виконанням покарання в науці (К.А. Автухов) розуміють застосування адміністрацією органів та УВП до засуджених державного примусу (процедура обмеження їх прав та свобод, які є змістом покарань) у межах, встановлених у рішенні суду [12, с. 7].

Відповідно до вимог ст. 63 КК України позбавлення волі на певний строк – це один із видів основних покарань, який полягає в примусовій ізоляції засудженого та поміщенні його до кримінально-виконавчої установи закритого типу (виправної або виховної колонії) на строк, що визначений у вироку суду.

Такими у цілому є теоретичні засади міжнародно-правових підходів, пов'язаних із змістом міжнародних стандартів у сфері виконання кримінальних покарань та, зокрема, диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі.

Щодо практичних засад з означеної проблематики, то вони знайшли своє відображення у спеціальних нормативно-правових актах. Так, у частині I «Загальні правила» Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими, у п. 8 підрозділу «Поділ на категорії» зазначено наступне: різні категорії засуджених утримуються в різних закладах або в різних частинах одного й того ж закладу, з урахуванням їх статі, віку, попередньої судимості, юридичних причин їх ув'язнення та нормативно визначеного характеру поводження з ними.

Таким чином: а) чоловіків та жінок за можливістю варто утримувати в різних закладах; б) якщо ж чоловіки та жінки утримуються в одному і тому ж закладі, то жінок слід розміщувати в абсолютно окремих приміщеннях; в) незасуджених осіб (ув'язнених під варту) потрібно розміщувати окремо від засуджених; г) осіб, засуджених за невиконання боргових зобов'язань, та інших осіб (ув'язнених), засуджених по цивільних справах, слід розміщувати окремо від осіб, які здійснили кримінальний злочин; г) неповнолітніх правопорушників необхідно утримувати окремо від дорослих.

Варто звернути увагу на зміст п. 1 «Попередні зауваження» цих Правил, у якому зазначено, що Правила не мають на меті детально описати вірцеву систему пенітенціарних установ, а призначені лише для того, щоб на основі загальноприйнятих досягнень сучасної думки і з урахуванням найздовільніших у наш час систем викласти те, що звичайно вважається правильним з принципового і практичного поглядів у галузі із засудженими (ув'язненими під варту) та в управлінні установами [4].

У КВК України викладені вище положення Правил в основному відображені у:

– ст. 11-19 (види УВП та їх правова природа);

– ст. 92 «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях»;

– ст. 94-99 (структурні дільниці виправних і виховних колоніях та їх кримінально-виконавча характеристика та ін.).

Проте формальне дотримання міжнародних стандартів поводження із засудженими шляхом закріплення окремих із них (або навіть і більшості) у кримінально-виконавчому законодавстві України, як свідчить практика, не завжди кореспондується із змістовними елементами їх реалізації. Зокрема, як з цього приводу зауважив О. Перегон, взагалі створюється враження, що кримінально-виконавчу систему України «кидає» з однієї крайності в іншу. То відбувається широка рекламна акція поліпшення умов їх тримання, то пріоритет віддається суворому дотриманню законності, то – педагогічній діяльності [13, с. 6].

У Мінімальних стандартних правилах поводження із засудженими зазначено, що з огляду на різноманіття юридичних, соціальних, економічних і географічних умов, не всі правила можна застосовувати скрізь і водночас (п. 2 «Попередні зауваження») [4].

Аналогічні застереження можна знайти й у сучасних вітчизняних наукових розробках, а саме: права людини є спільною цінністю і об'єктом реалізації та захисту громадянського суспільства і правової держави. Остання використовує різні механізми й засоби захисту прав, що знімає питання главенства одного з названих суб'єктів у реалізації прав людини [14, с. 106].

У контексті змісту предмета даного дослідження та розробки науково обгрунтованих змін до чинного кримінально-виконавчого законодавства України заслуговують на увагу й інші положення, що стосуються диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі, які знайшли своє відображення у Мінімальних стандартних правилах поводження із засудженими, а саме:

- а) частина II, у якій визначені Правила, що застосовуються до особливих категорій засуджених;
- б) п. 67-69, у яких встановлена мета класифікації та індивідуалізації. Зокрема, у п. 67 Правил зазначено, що метою класифікації є:

- відокремлення засуджених від тих осіб, які в силу свого злочинного минулого або негативних рис характеру можуть негативно на них впливати;

- розподіл засуджених на категорії, що полегшувало б роботу з ними, спрямовану на повернення їх до життя в суспільстві [4].

Виходячи з цього, як видається, ст. 92 КВК України «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях» варто було б доповнити частиною сьомою наступного змісту: «Метою роздільного тримання засуджених до позбавлення волі є забезпечення диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі, а також запобігання негативного впливу раніше судимих осіб на інші категорії засуджених».

Висновки. Отже, якщо узагальнити ті положення, що складають зміст диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі та які закріплені у Мінімальних стандартних правилах поводження із засудженими, то можна констатувати, що:

– по-перше, не всі вони знайшли своє відображення у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України, у зв'язку з чим це має стати предметом роботи суб'єктів нормотворчої діяльності під час його удосконалення, а також для подальших наукових дискусій і розробок у ДКВС України;

– по-друге, зазначені міжнародно-правові норми дозволяють визначити проблеми не лише концептуального, але й практичного (прикладного) характеру, що дає можливість сформувати певну доктринальну модель їх реалізації в Україні;

– по-третє, у найбільш узагальненому вигляді основні напрями діяльності із забезпечення дотримання міжнародних стандартів в Україні, що знайшли своє відображення у Мінімальних Правилах, можна звести до наступного: а) подальше поетапне поліпшення умов відбування засудженими кримінального покарання у виді позбавлення волі, також поступове їх наближення до кращих міжнародних зразків; б) пошук нових форм і методів виховної роботи із засудженими та якісне поліпшення їх змісту, зокрема забезпечення ефективної соціальної адаптації; в) покращення кадрового забезпечення органів та установ виконання покарань як основних суб'єктів реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у виді позбавлення волі;

– по-четверте, одна із задач, яка має вирішуватись під час з'ясування змісту Мінімальних стандартних правил, – це змусити зазначені стандарти працювати в Україні у вигляді хоча б норм-принципів, поки Правила не будуть ратифіковані Верховною Радою України. Так, зокрема, було зроблено з Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, ратифікація якої, як зробив висновок В.В. Комаров, стала важливою подією для правової системи України й українського суспільства, був розпочатий вкрай важливий етап формування досвіду національних судів щодо застосування цього міжнародного документа [15, с. 31].

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець ; за заг. ред. А. Степанюка. – Х. : Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.] ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
3. Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – 378 с.
4. Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – С. 61–76.
5. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць : прийнята 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі заступників Міністрів. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2010. – 32 с.

6. Кримінально-виконавче право : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
7. Устав Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
8. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2011. – 55 с.
9. Коваль проти України // Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – № 3 (04). – С. 71–111.
10. Міжнародні норми і стандарти стосовно засуджених до тривалих строків позбавлення волі, довічного позбавлення волі та смертної кари: Посібник / І.С. Яковець. – К. : Проект «Підтримка пенітенціарної реформи в Україні», 2010. – 72 с.
11. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
12. Автухов К.А. Кримінально-виконавче право: навч. посібник / К.А. Автухов.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2014. – 152 с.
13. Перегон О. Отелям – звезды, тюрьмам – уровни, заключенным – свободу! (Алексеевская исправительная колония № 25) // Вечерний Харьков. – 2003. – № 107. – 2 окт. – 6 с.
14. Чипігіна А.В., Малига В.А. Права людини як загально соціальна цінність громадянського суспільства // Карпатський правничий часопис: Науковий журнал. – 2013. – № 1(01). – С. 103–107.
15. Комаров В.В. Рішення Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України : проблема конкуренції // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 31–41.

КРИСЮК Ю. П.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

УДК 343.221:316.614.034

КОЛИШНІЙ ЗАСУДЖЕНИЙ ЯК СУБ'ЄКТ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню особливостей колишніх засуджених. Досліджено їх вплив на механізм соціальної адаптації, процес ресоціалізації та його ефективність. З'ясовано рівень залежності між ступенем соціально-психологічного відчуження індивіда та успішністю/неуспішністю ресоціалізації.

Ключові слова: ресоціалізація, соціальна адаптація, механізм соціальної адаптації, процес ресоціалізації, ефективність ресоціалізації, особистісні особливості, колишні засуджені, ступінь соціально-психологічного відчуження.

Статья посвящена изучению особенностей бывших осужденных. Исследовано их влияние на механизм социальной адаптации, процесс ресоциализации и его эффективность. Определена степень зависимости между степенью социально-психологического отчуждения индивида и успешностью/неуспешностью ресоциализации.

Ключевые слова: ресоциализация, социальная адаптация, механизм социальной адаптации, процесс ресоциализации, эффективность ресоциализации, личностные особенности, степень социально-психологического отчуждения, бывшие осуждённые.

Article examines the characteristics of ex-convicts. Studied their effect on the mechanism of social adaptation, the process of re-socialization and its effectiveness. The degree of relationship between the degree of social and psychological alienation of the individual and the success / failure of re-socialization.

Key words: re-socialization, social adaptation, social adaptation mechanism, the process of re-socialization, re-socialization efficiency, personal characteristics, degree of social and psychological alienation, ex-convicts.

